УДК 37.016:808.1

Грицак Н. Р. **ORCID iD:** http://orcid.org/0000-0003-4744-7072

ПРОБЛЕМА НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ КОМПАРАТИВНОМУ ЖАНРОВОМУ АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Досліджена проблема навчання майбутніх учителів-словесників компаративному жанровому аналізу художнього твору. Розкрита і доведена доцільність застосування у фаховій підготовці студентів-філологів компаративного жанрового аналізу художнього твору. Описані засади, на яких базується компаративний жанровий аналіз художнього твору та запропонована структура аналізу художнього тексту компаративним жанровим шляхом..

Ключові слова: аналіз художнього твору; жанровий аналіз; шляхи аналізу художнього твору; родово-жанрова специфіка художньої літератури

Актуальність проблеми. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття», «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» актуалізують питання фахової підготовки майбутнього вчителя, що, відповідно до цього, передбачає зміщення акцентів вектора методичної підготовки вчителів-філологів у вищій школі. Науково-методична громада України перебуває у пошуках нових продуктивних підходів, які б сприяли підготовці високоосвіченого та високопрофесійного вчителя-словесника. Влучним і важливим видається твердження Л. В. Мацевко-Бекерської про те, що «саме фахова компетентність учителя чи викладача літератури повинна стати засобом плекання особистості, різцем, що має шліфувати найкращі людські чесноти й усувати найменші вади» [3].

Пріоритетним питанням у системі філологічної освіти є формування фахових компетенцій, що пов'язані з володінням уміннями і навичками аналізу художніх творів. Опанування компаративним жанровим аналізом художньої літератури, на нашу думку, дозволяє у майбутній професійній діяльності студентам-філологам формувати гуманістичний світогляд учнів, толерантне ставлення до літературних творів різних народів; спрямувати учнів на розуміння творчого характеру взаємовпливу різних культур; допомагає осягнути національну самобутність української літератури.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У науково-методичних студіях XX–XXI століття актуалізується питання вивчення шляхів аналізу художнього тексту в шкільній і вишівській практиці. Мова йде, насамперед, про дослідження Н. І. Гричаник, О. О. Ісаєвої, О. М. Ніколенко, Л. В. Мацевко-Бекерської, Л. Ф. Мірошниченко, Б. Б. Шалагінова, Ф. М. Штейнбука та ін. (на прикладі вивчення зарубіжної літератури); Н. Й. Волошиної, В. П. Марка, А. Л. Ситченко, Є. А. Пасічник, Г. Л. Токмань та ін. (на прикладі роботи з творами української літератури). Ці вчені-методисти висвітлюють загальні аспекти аналізу художнього твору. Огляд їхніх науково-методичних праць дозволяє окреслити такі складові проблеми аналізу художнього твору: 1) проблемно-тематичний, подієвий, пообразний, комбінований, композиційний, структурно-стилістичний аналізи проводити з урахуванням жанрової своєрідності твору; 2) застерігають від шаблонного підходу до аналізу художнього твору, натомість рекомендують обирати результативну стратегію аналізу художнього твору, яка по винна викликати зацікавленість учня; 3) переважно не диференціюють форми, прийоми, види навчальної діяльності при аналізі різних жанрів.

Як бачимо, аналіз сучасного теоретико-методичного дискурсу засвідчує, що більшість науково-методичних напрацювань стосуються загальнометодичних проблем шкільного і вишівського аналізу художнього твору. Помітні зрушення у питанні вивчення художнього твору в жанровому аспекті відбулися останніми роками завдяки Н. В. Романишиної, Л. В. Скорини, М. Е. Шульгун.

У навчальному посібнику Л. В. Скорини «Аналіз художнього твору» (2013) чільне місце відведено розділу «Аналіз родової, видової та жанрової форми твору». Автор рекомендує роботу з аналізом жанру художнього тексту проводити за трьома етапами: 1) визначити літературний рід; 2) у межах визначеного роду визначити його жанр, співвіднести твір із традиційними жанровими різновидами; при наявності авторської дефініції – перевірити її точність; 3) визначити жанрову своєрідність твору (жанрову традиційність чи новаторство); якщо твір не співвідносний із існуючими жанровими формами – уточнити й описати його жанрові форми [5, с. 399]. Також Л. В. Скорина радить із метою спрощення жанрового аналізу лірики застосовувати «систему домінант, які характеризують певний ліричний різновид. Наприклад, основна увага зосереджена на сфері роздумів: якщо є мотиви елегійного (іноді баладного) змісту – це думка» [там само, с. 387–388].

Вагомою є стаття Л. В. Скорини «Формування умінь і навичок аналізу малої прози у вищих закладах (на матеріалі оповідання Валер'яна Підмогильного «Гайдамака»)» (2015), яка містить практичні рекомендації, адресовані викладачам і студентам, щодо аналізу-інтерпретації малої прози. Автором запропоновано орієнтований алгоритм аналізу-інтерпретації, що складається з 11 кроків. Фаховий інтерес у нас викликає власне 9 крок – аналіз жанрової форми, який передбачає розкриття специфіки жанру оповідання. Дослідницею окреслені формальні структурні елементи оповідання (одноподієвість, одна головна настроєва домінанта, один головний герой, мінімальна кількість другорядних та епізодичних персонажів) [7].

Новий етап у вивченні жанрової природи художнього тексту настав і з публікацією монографії Н. В. Романишиної «Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення» (2013) [4]. Дослідницею обґрунтовано і репрезентовано методичну систему вивчення художніх творів

© Грицак Н. Р.

малої форми жанровим шляхом аналізу, визначено особливості вивчення жанрово-видових форм художньої малої прози, окреслено методичні орієнтири формування генологічної компетентності майбутніх учителів української літератури і проаналізовано з урахуванням сучасних жанрових теорій оповідання, новели, художній нарис тощо. Визначальна особливість жанрового аналізу, на думку Н. В. Романишиної, полягає у впливі на «активність реципієнта», оскільки, як правомірно вона підкреслює, що «жанр – низка втілених автором естетичних прийомів, з якими частково знайомий читач; читання художнього твору певного жанру ґрунтується на спадкоємності сприйняття» [4, с. 49]. Наприклад, автор рекомендує проводити жанровий аналіз творів малої прози за таким етапами: визначити родову основу твору; охарактеризувати загальновидові ознаки; увиразнити конкретно-жанрову специфіку; окреслити індивідуально-авторську модифікацію; вписати художній твір аналізованого жанру в генологічну свідомість творців і споживачів культури [там само, с. 52].

На наш погляд, однією з цінностей цього дослідження є вивчення питання пошуку спільностей і відмінностей у жанрових утвореннях за типологічним принципом. Погоджуємось із твердженням методиста, що «якщо навчити студентів використовувати метод типології, аналізуючи твори малих жанрів українських письменників певного історико-літературного періоду, вони зможуть визначати спільні та диференційні структурні й функціональні ознаки в оповіданнях, новелах, нарисах …, їхніх жанрових модифікаціях, розширяючи уявлення про стійкі (константність), повторювані (репродуктивність) та еволюційно змінні (лабільність) атрибути жанру» [5, с. 65].

Отже, Н. В. Романишина вперше у вітчизняній методиці літератури описала основні напрямки вивчення художніх текстів малої прози шляхом жанрового аналізу. Застосування цих методичних матеріалів, по-перше, сприяє збагаченню науково-методичного інструментарію, по-друге, є надзвичайно важливим для формування професійної компетенції майбутніх учителів-словесників, по-третє, створює простір для подальших науково-методичних розвідок.

Цікавими є практичні рекомендації М. Е. Шульгун, що представлені у статті «Жанрова динаміка: методика вивчення (на матеріалі роману Д. Данилова «Опис міста»)» (2016). Автором запропоновано етапи аналізу художнього твору з урахуванням специфіки його жанру та розроблено алгоритм навчальних дій. На прикладі роману Д. Данилова «Опис міста» М. Е. Шульгун доводить, що «авторові вдалося в межах досліджуваного жанру не тільки успадкувати наявні традиції, але й оновити даний жанр» [7]. Цілком погоджуємось із цим твердженням, що «жанровий аналіз художнього тексту є важливим і необхідним інструментом розвитку предметної складової професійної компетентності майбутнього вчителя словесності; він формує вміння об'єктивного осмислення особливостей жанрової форми, її поетики (способу побудови); вчить розуміти через структуру твору певну авторську естетичну концепцію дійсності» [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас вивчення художнього твору в аспекті компаративного жанрового аналізу практично не розглядалось ученими-методистами. Саме тому є потреба у розробленні методичної системи для студентів-філологів педагогічних закладів вищої освіти, яка б розкривала у зіставленні з іншими художніми творами в різних національних літературах їхню жанрову своєрідність і неповторність і виявляла самобутність національних художніх творів. Такий стан означеної проблеми зумовлює актуальність і мету наукової розвідки.

Мета статті – дати визначення компаративного жанрового аналізу художнього твору, описати засади, на яких базується компаративний жанровий аналіз художнього твору, запропонувати структуру аналізу художнього тексту компаративним жанровим шляхом.

Викладення основного матеріалу. Використовуючи результати сучасних науково-методичних досліджень, спробуємо дати визначення компаративного жанрового аналізу художнього твору.

Компаративний жанровий аналіз – це умовний поділ цілісного художнього твору на структурні елементи, розгляд кожного складника відокремлено та у взаємозв'язках, знаходження загальних усталених типологічних ознак і виявлення оригінальних авторських національних рис, із метою пізнання іншої літератури (культури) й осягнення (утвердження) самобутності національної літератури.

Огляд методичних праць як практичного, так і наукового характеру з проблеми жанрового аналізу художнього твору в шкільній і вишівській практиці доводить, що технологія компаративного жанрового аналізу у курсі викладання зарубіжної літератури має ґрунтуватись на такому:

– осмисленні жанру як історично сформованого і неперервно змінного типу літературного твору;

– вмінні та навичках зіставляти загальні усталені типологічні ознаки і виявляти оригінальні авторські національні жанрові риси.

Запропонований нами компаративний жанровий аналіз художнього твору базується на таких засадах:

– художній текст визначається не лише наперед заданою структурою, але й віддзеркалює авторський наратив, літературну свідомість нації та епохи, залежить від естетичної інтерпретації письменника;

– вивчення жанру художнього тексту передбачає деталізований аналіз поетики твору;

– аналіз тексту виявляє універсальні та національні жанрові ознаки;

– художній твір є носієм індивідуально авторської варіації (моделі) жанру;

– жанр художнього твору проектує читацьке сприйняття;

– художній твір – це засіб пізнання іншого;

– художній твір розглядається як носій системи цінностей національної культури;

– порівняння жанрів у різних літературах визначає національну самобутність літератури.

В основу компаративного жанрового аналізу художнього твору покладено такі підходи:

– порівняльний – дозволяє розкрити закономірності літературного процесу, з'ясувати типологічні схожості та

© Грицак Н. Р.

ISSN 2522-9729 (online)

відмінності між подібними літературними явищами в національних літературах, допомагає кращому сприйняттю індивідуальності творчої манери письменника, що розкривається у зіставленні та порівнянні; сприяє осягненню духовної єдності й національної неповторності різних літератур у культурно-історичному розвитку;

– герменевтичний – вирішує питання розуміння тексту, оскільки передбачає розуміння художнього тексту як структури; стимулює інтерес до читання;

– емоційно-ціннісний – дозволяє збагнути природу художніх цінностей, усвідомити розбіжності у системі культурних цінностей, визнати і сприйняти інший культурний код;

– імагологічний (етноімагологічний за В. В. Будним [1]) – дає можливість зрозуміти репрезентації Я та Інший; відкрити Іншу націю, Інший народ і представлення його образу в національній літературі;

– культурно-семантичний – забезпечує вивчення культури, традицій, звичаїв тощо через мовленнєву організацію художнього тексту.

Також рекомендуємо при вивченні жанрової природи художнього твору виокремлювати такі аспекти:

– жанр – ключове теоретико-літературне поняття у курсі літератури;

– категорія жанру повинна бути не допоміжним, а стрижневим елементом аналізу художнього твору;

– жанр – певний «маркер» художнього твору, який спрямовує читацькі сподівання;

– визначення жанрових ознак художнього твору – це початок глибинного цілісного аналізу художнього твору;

– жанр і творча індивідуальність письменника; жанр і «модель світу»;

– у старших класах жанр доцільно вписувати у систему літературних стилів і напрямів.

Запропонована структура компаративного жанрового аналізу художнього твору, на нашу думку, дозволяє сформувати у студентів уміння розпізнавати та визначати домінантні структурні елементи жанрів, зіставляти їх із іншими жанровими моделями, увиразнювати авторську концепцію жанру, усвідомити самобутність національної літератури і водночас єдність світового літературного процесу. Головне завдання викладача – пояснити студентам, що жанр є одним із важливих механізмів історико-літературного процесу. Осмислення функцій жанру, розуміння жанру як фундаментального художнього закону, наявність умінь вивчати художній твір з огляду його жанрової специфіки дозволяє студентам у майбутній професійній діяльності сформувати в учнів, по-перше, жанрову грамотність, по-друге, утверджувати науковий підхід до викладання шкільного курсу літератури, по-третє, сприятиме розвитку здатності до діалогу.

Отже, покажемо структуру компаративного жанрового аналізу художнього твору, поданого схематично на *рис.1:*

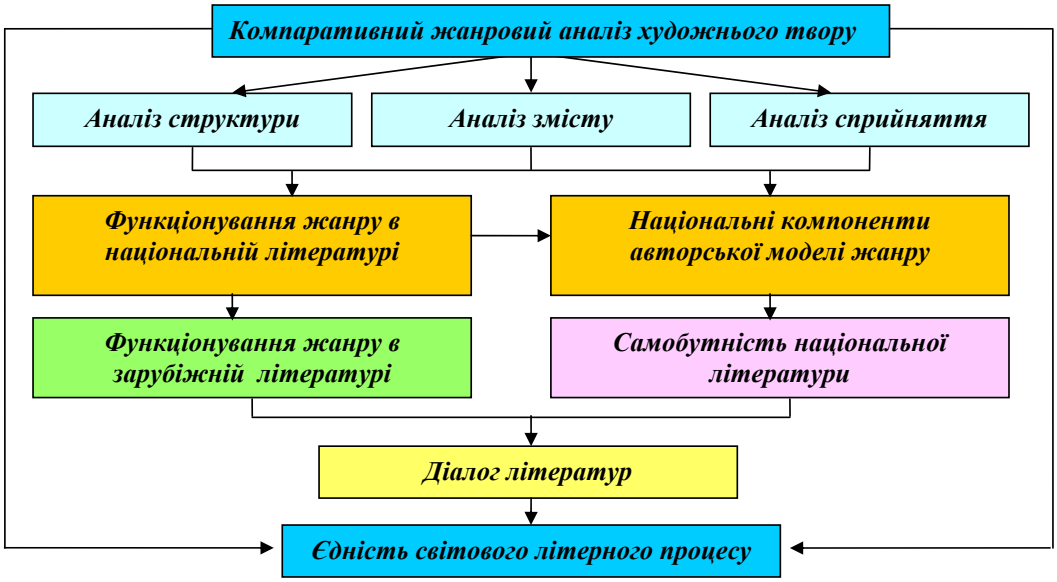

Рис. 1. Структура компаративного жанрового аналізу художнього твору

Осмислюючи головні принципи аналізу художнього твору в аспекті жанру, акцентуємо увагу студентів-філологів на тому, що під час жанрового аналізу в жодному випадку не можна заглиблюватися у класифікаторство. Визначення типологічних ознак жанру – це лише перший етап, який слугує підмурівком для глибших роздумів студентів, зокрема осягнення національних компонентів жанрової моделі, розуміння багатства української літератури, яка є органічною складовою світової літератури. Вважаємо, що застосування компаративного жанрового аналізу у професійній підготовці майбутнього вчителя-словесника сприяє й також розумінню національної самоідентифікації при вивченні зарубіжної літератури. У цьому контексті важливим є твердження Ж. В. Клименко, що «предмет «Зарубіжна література» відкриває широкі можливості у формуванні національної ідентичності учнів. Насамперед це виявляється в увиразненні цінностей українства…, тим самим він сприяє розвитку почуття національної гордості» [2, с. 48].

Навчальна робота студентів-філологів над вивченням жанрової природи художнього твору в компаративному аспекті передбачає бути системною *(рис. 2):*

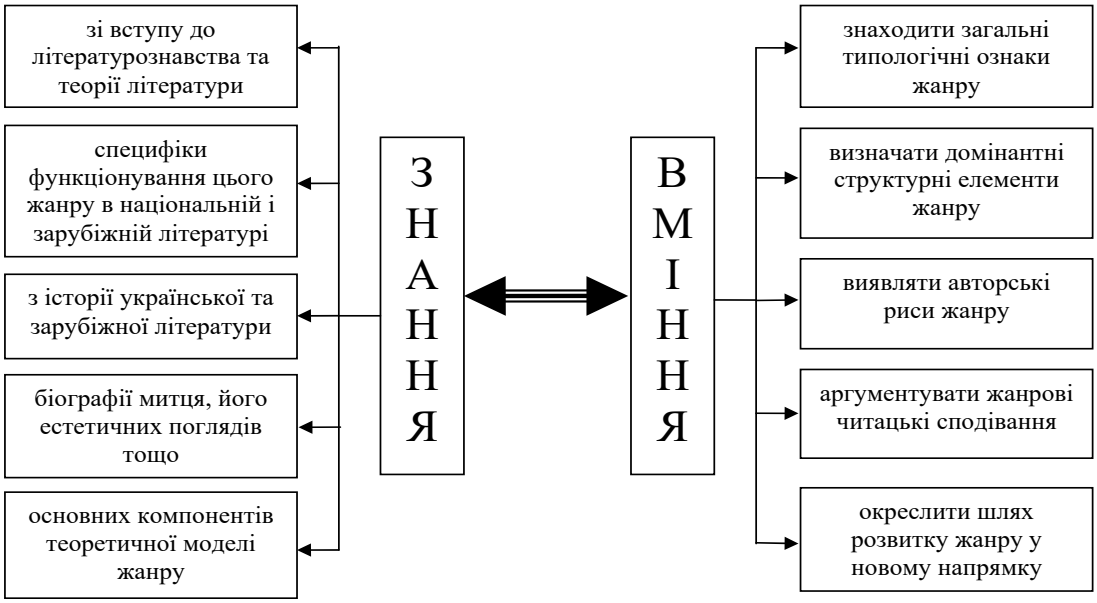

Рис. 2. Система роботи студентів-філологів над вивченням жанрової природи художнього твору в компаративному аспекті

Висновки. Отже, запропонований підхід аналізу художнього твору з урахуванням жанрової специфіки закладає надійні основи у студентів-словесників уміння виявляти й усвідомлювати правила, закономірності, моделі розвитку літературно-художніх явищ; а також розвиває в учнів творче мислення, дає можливість вільно орієнтуватися в розмаїтті жанрів художньої літератури. Доцільність використання компаративного жанрового аналізу у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників мотивуємо поглибленим пізнанням національної літератури, осягненням самобутності рідної літератури, вихованням толерантного сприйняття Іншого, розширенням горизонту власних дослідницьких можливостей.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в розробленні алгоритмів, схем компаративного аналізу різних жанрів і застосування їх у навчальній діяльності студентів-словесників.

Список використаних джерел

1. Будний В. В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітлені літературної етноімагології. Слово і час. 2007. № 3. С. 52–63.
2. Клименко Ж. В. Шкільний курс «Зарубіжна література» як чинник формування української ідентичності учнів. Актуальні проблеми професійної підготовки студентів-філологів до роботи в сучасному освітньому просторі: [зб. стат.]. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. Вип. 1. С. 37–49.
3. Мацевко-Бекерська Л. В. Світова література як навчальний предмет: методологічні аспекти культурологічного дискурсу. Мова і культура. 2011. Вип. 14. Т. 4. С. 439–446. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_4_71.
4. Романишина Н. В. Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення: монографія. Рівне: ТзОВ «Принт Хауз», 2013. 576 с.
5. Скорина Л. В. Аналіз художнього твору: навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. (філологія, літературна творчість, журналістика). Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2013. 424 с.
6. Скорина Л. В. Специфіка аналізу епічного твору: теорія і практика [Текст]: (на матеріалі оповідання Валер'яна Підмогильного «Ваня»). Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах). 2017. № 5. С. 45–50.
7. Шульгун М. Е. Жанрова динаміка: методика вивчення (на матеріалі роману Д. Данилова «Опис міста»)». Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 2. Psychology. Pedagogy and Education. Edizioni Magi – Roma, Italy. 2016. P. 262-265. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10720.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 16.08.2018 р.

Грицак Н. Р. **Проблема обучения будущих учителей-словесников компаративному жанровому анализу художественного произведения.**

Ⓐ *Рассмотрена проблема обучения будущих учителей-словесников компаративному жанровому анализу художественного произведения. Доказана целесообразность применения в профессиональной подготовке студентов-филологов компаративного жанрового анализа художественного произведения. Описаны принципы, являющиеся базовыми для компаративного жанрового анализа художественного текста и предложена структура анализа художественного текста компаративным жанровым путём. .*

Ключевые слова: анализ художественного произведения; жанровый анализ; пути анализа художественного произведения; родово-жанровая специфика художественной литературы

Hrytsak Natalia. **Fictional Work Comparative Genre Analysis as a Problem of Teaching Future Teachers-philologists.**

Ⓢ *The paper deals with the problem of teaching future teachers-philologists of fictional work comparative genre analysis. The expediency of the usage of the fiction comparative genre analysis in teaching students-philologists is demonstrated and proved. Principles which are the base of fictional work comparative genre analysis have been described, and the structure of fiction analysis by means of the comparative genre approach has been propounded in this paper.*

Key words: fiction analysis; genre analysis; ways of fiction analysis; genus and genre specific of fiction

© Грицак Н. Р.